

Tetten érhető-e a „rejtett tanterv”?

A probléma

A magyar közoktatás '90-es évekbeli sokrétű átalakulási folyamatának egyik jelentős eleme az egyházi fenntartású intézmények arányának megnövekedése. Korábbi tanulmányaink a felekezeti iskolák társadalmi funkciójának, oktatási rendszerbeli szerepének, az iskolafelhasználók összetételének, elvárás-rendszerének és az elvárások teljesülésének vizsgálatához igyekeztek hozzájárulni. Az ezen intézmények diákjainak tanulmányi és „nem tanulmányi” eredményességével kapcsolatos publikációk legfontosabb eredményei szerint a felekezeti középiskolások ambiciózusabbak, toleránsabbak, ellenállóbbak a káros szenvedélyekkel szemben, mint más iskolák tanulói (Pusztai 2001, 2002). Nagy (2001) vizsgálata a klasszikus és modern műveltség-szerző csatornák eredményesebb használatát is regisztrálta. Az eredmények háttérben nem hagyományosan igazolt hatású tökeformákra bukkantunk, sokkal inkább olyan erőforrásokra, amelyeknek működését szoros összefüggésben találtuk az iskolaközösség társadalmi struktúrájának tartalmi és szerkezeti vonásaival. Az iskolai hatásmechanizmusok kutatója az eredmények láttán joggal teheti fel a kérdést: játszhat-e szerepet ebben az iskolában működő „rejtett tanterv”? Vagy a diákok hozott anyagból dolgoznak? E kérdés vizsgálatára tesz kísérletet a rendelkezésre álló empirikus adatok alapján ez az előadás.

Elméleti előzmények

Durkheim a nevelés fogalma alatt azt a ráhatást értette, amelyet a társadalmi környezet gyakorol a felnövekvő nemzedékekre, hogy kialakítsa bennük azokat a szellemi és erkölcsi készségeket, amelyeket a társadalom elvár tőlük. A szerző véleménye szerint a pedagógia a nevelés gyakorlatával szemben annak eszményeivel foglalkozik, s ennyiben utópikus karakterű. Ahogy a nevelés és a pedagógia fogalma eltér egymástól, a manifeszt és „rejtett” tanterv is mást jelent. A pedagógiai dimenzió a manifeszt tantervekben keres teret a kifejeződésre, a nevelés dimenzióját már nehezebb megragadni. A pedagógiai hitvallás megfogalmazásának jellegzetes példái a felekezeti iskolák pedagógiai programjai, amelyek sajátos vonásai közé tartozik a kiforrottság és közös tartalmi elemek központi szerepe akár a gyermekekről vallott felfogás (Vincze 2000), akár a követendő erkölcsi normák megfogalmazásáról (Pusztai 2002) van szó. Azonban a pedagógiai ars poeticak toposzai nem igazolják, hogy az iskolai hatások összessége harmonikus egységet alkot, s nem teszik könnyebbé a fent említett két dimenzió kölcsönhatásának eredményeként megvalósuló tényleges hatásmechanizmus kitalálását sem.

Hol érhető tetten a „rejtett tanterv” hatása? A rejtett tanterv titokzatos metaforája (Portelli 1993) magában foglalja azokat a nem tervezett, nem szándékolt másodlagos hatásokat, amelyek a szervezett, intézményes tanulás keretei között érik az érintetteket, s amelyek eredményeként

viselkedési sajátosságok, reakciómódok, attitűdök alakulnak ki, normák interiorizálódnak (Szabó 1988). Általában a diákok magatartásának kedvezőtlen alakulása a vizsgálat tárgya, hiszen ritkán hallunk pozitív előjelű „rejtett tantervről”.

Még nehezebben mérhető az a kérdés, hogy miből táplálkoznak ezek a másodlagos hatások. A rejtett tanterv forrásainak tekintett —a szisztematikus iskolán belüli és iskolán kívüli— tényezők dinamikus struktúrát alkotnak, nehéz a „rejtett tanterv” működését magyarázó erők empirikus tettenérése. E tényezők közé egyrészt az iskola értékrendszere, az ismeretszerzés és a tudáselosztás jellemzői és körülményei mellett a tanárok céltudata és az együttműködők viszonyrendszere (Szabó 1988), a rituálék begyakorlottsága, az intézményesített értékeket továbbadásának hagyománya valamint a kontroll komolysága (Illich 1972) sorolható, másrészt az iskolai és a családi, környezeti értékrend egymáshoz való viszonya. A tényezők iskolai hétköznapiakban való realizálódását, főként az ismeretszerzés és a tudáselosztás társas közegben működő mechanizmusait vizsgáló kutatási irány eredményeit kiváló hazai művelőjének, Szabó László Tamásnak (1988, 1993) tanulmányaiból ismerjük.

Az egyént körülvevő közvetlen társas környezetnek a szocializációs folyamatra gyakorolt jelentős hatásával (Lewin 1975), az intézményes kereteken belül létrejövő spontán társulások hálózatának (Merei 1998), az iskola informális szervezetének (Coleman et al. 1987, Kozma 1985) sorsfordító erejével más jelentős elméletek és vizsgálatok is foglalkoznak, s nyilvánvaló, hogy az iskolaközösség összetétele, az tanulók és szülők informális szervezetének milyensége tehát nemcsak az iskola karakterének fontos jellemzője, hanem a tanulás hatékonyságának prediktoraként is szóba jön, azonban a „rejtett tanterv” mint önálló kutatási irány olyan nehezen megközelíthető részletek feltárására vállalkozik, amelyek a kvantitatív módszerek vizsgálói előtt rejtve maradnak.

Az alábbi elemzés —amely a „rejtett tanterv” kutatója előtti tisztelegésként mégis arra tesz kísérletet, hogy kvantitatív módszerek segítségével eredjen a rejtett tanterv működésének nyomába— azon az előfeltevésen alapul, hogy a felekezeti iskolák között is különbség van a az iskolai értékrendszer stabilitása, a pedagógusok céltudata, a rítusok begyakorlottsága tekintetében, ezért elképzelhető, hogy eltérés mutatható ki a megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult felekezeti iskolák tanulóinak magatartása között.

Hipotézisek

A megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult felekezeti középiskolák deklarált tanterveiben a célok és értékek nagyfokú hasonlósága tapasztalható. Azonban feltételeztük, hogy a folyamatosan működő iskolákban a rejtett tanterv a mindennapos tevékenységek során, tanórán belül és kívül, az iskolaközösség teljes kapcsolatrendszerben begyakorlott rituálékban, szokásokban, érintkezési formákban továbbadott „rejtett tanterv” különbözőképpen alakítja a manifeszt tanterv hatásait.

Pusztai Gabriella Tetten érhető-e a rejtett tanterv? A megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult felekezeti középiskolák összehasonlítása. Iskolakultúra 2002. 12. 39-47

Feltételezésünk szerint az újabban alakult iskolákban a „rejtett tanterv” rítusai még kialakulatlanok, tétovábbak, az indulás bizonytalanságai, a begyakorlatlan koreográfiák, a kiforratlan kontrollmechanizmus még nem támogatják olyan hatékonyan a tanárok céltudatát és a tanulók szerepértelmezését vagy esetleg az új iskolák „rejtett tanterve” nem is emlékeztet a régi felekezeti iskolákéra. Az idő szűkösségére való tekintettel most a tanulmányi eredményesség lehetséges mutatói közül a felsőfokú továbbtanulási szándék alakulásának szempontjából vizsgáljuk a kérdést.

Adatok

A fenti feltevések empirikus ellenőrzésére a felekezeti középiskolák diákjai körében 1999-ben készült kérdőíves vizsgálat¹ adatait használtam fel. Az egyházak pedagógiai intézeteinek adatszolgáltatása alapján készült többlépcsős (felekezetenként, térségenként, településnagyság és esetleges speciális helyzet szerint) rétegzett mintavétel alapján kiválasztásra került 53 középiskola (ebből 7 budapesti gimnázium) 1463 11-12 évfolyamos diákja kérdezőbiztosok útmutatásai alapján önállóan töltötte ki a kérdőívet. Jelen dolgozatban a felmérés adataiból a az összehasonlítási kiegyensúlyozottsága miatt csak a gimnáziumi almintával foglalkozom, amelybe 48 gimnázium (26 római katolikus, 15 református, 6 evangélikus és 1 görög katolikus) 1385 diákja tartozik bele. A megállapodott hagyományokkal rendelkező iskolák tanulói 333 fővel (24%%), a közelmúltban alakultaké 1052 fővel (76%) szerepeltek a mintában.

Az empirikus vizsgálat eredményei

Először a megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult (továbbiakban: régi és új) felekezeti gimnáziumok tanulóinak összetételére és továbbtanulással kapcsolatos választására koncentrálnunk, majd arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen tényezők jelenléte magyarázza a két közeg eltéréseit.

A családi háttér

A tanulók összetételének bemutatását nemcsak a további elemzés bevezetéseként szükséges taglalunk. Arról is vallanak ezek az adatok, hogy a régen vagy az újabban megnyílt iskolák milyen iskolafelhasználói kört szőlítanak meg, kiknek vonzó az iskola illetve kik azok, akik felvételt nyertek az iskolába. Ha jobban megnézzük, mindez szerepelhet a „rejtett tanterv” mutatói között.

---

¹ A kutatást az OTKA finanszírozta. (Nyilvántartási szám: F22476.)

A részletes elemzés azt mutatja, hogy a régi és az új iskolákhoz eltérő jegyeket hordozó populáció tartozik. Már a tanulók nemek összetétele karakteresen eltérő, hiszen a régi iskolákban a fiú tanulók alkotják a többséget, az újakban a lányok. A régen működő iskolákban többen vannak a nem magyar állampolgárságúak, mint az újakban. A tanulók felekezete szerinti besorolás is szignifikáns eltérést mutat, mert a régi iskolákban a katolikus túlsúly volt jellemző, az újabbakban pedig ez nem jellemző, ami nyilván a fenntartó egyházak körének kibővülésével és a vonzáskörzetek közé felsorakozó régiók eltérő felekezeti összetételével magyarázható. Az iskolák szerkezetét tekintve a régebbi iskolákra jellemzőbb a több lábon állás, hiszen ezekben egyszerre különböző képzési szerkezetű osztályok is helyet kapnak.

A tanulók háttérét tekintve az iskolai közösség kontextus-szintű vizsgálatának áttekintésére érdemes odafigyelnünk. A régi iskolákban a diplomás szülők aránya jellemzően magasabb, a régi iskolákban a tanulók több, mint fele olyan közegben mozog, ahol a szülők legalább fele felsőfokú végzettségű, az újabb iskolákban ez csak a tanulók egynegyedéről mondható el. Az iskolaközösségekre jellemző vallásgyakorlat szerint is jelentős különbség mutatható ki, a régi iskolákban több az egyöntetűen vallásos család, amelyekben a személyes és közösségi vallásgyakorlattal rendelkező családtagok a jellegadó többség, az új iskolákban alacsonyabb az ilyen mutatókkal jellemezhető családok aránya.

A régi felekezeti gimnáziumok társadalmi háttére a szülői iskolázottság szerinti elemzéskor egyértelműen előnyösebbnek tűnt, minden második családban diplomás szülővel találkozunk, míg az újaknál ez az arány 35% körül mozog. A kulturális tőke más dimenziói —például a szülők olvasási kultúrája— is mutatnak némi különbséget, a régi iskolákban a házaspárok olvasási kultúrája homogénebb, az újabbakban az egyik szülő emelkedik ki minőségibb kulturális fogyasztásával.

A kapcsolati tőkével való ellátottság szempontjából a régi iskolák háttére előnyösebb, hiszen a tanulók bő harmadának közvetlen környezetében van példa az aktív közéleti szerepvállalásra, s ugyanez jellemző az egyházi szervezetben való szerepvállalásra is.

A felekezeti gimnazisták szüleinek foglalkozás szerinti vizsgálatakor azt tapasztaltuk, hogy a nem felekezetiekhez képest a foglalkozási struktúra csúcsa és alja majdnem teljesen hiányzik, valamint, hogy a felekezeti iskolások szülei az összehasonlítási csoportnál magasabb iskolázottsági szintjük ellenére nem a legmagasabb státusú foglalkozásokat foglalják el, hanem inkább beosztott értelmiségiként dolgoznak. A régi és az új iskolák illetően összehasonlításakor ebből a szempontból nem találtunk eltérést, a vezető beosztású apák valamivel magasabb aránya összhangban van az iskolázottsági adatokkal, és az anyák státusa és a családok átlagos gyermekszáma között sincs lényeges eltérés. Ehhez hasonlóan a család gazdasági státusát tekintve sem mutatható ki szignifikáns eltérés a két minta között.

A lakóhely településtípusát vizsgálva megállapítható, hogy a régi iskolák esetében a nagyvárosi tanulók aránya magasabb, az újaknál a kisvárosi-falusi tanulók dominálnak, ennek ellenére az új intézmények tanulóinak háromnegyede nem kollégista, a régieknek viszont kétharmada az. Erre a specialításra oda kell figyelni, mert a bentlakásos iskolák nagyobb eséllyel hatnak a kulturális

Pusztai Gabriella Tetten érhető-e a rejtett tanterv? A megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult felekezeti középiskolák összehasonlítása. Iskolakultúra 2002. 12. 39-47

egyenlőtlenségek kiegyenlítésének irányába és valószínűleg a manifeszt és implicit hatásmechanizmusok szempontjából egyaránt ütőképesek.

Ha az iskolához kötődő szubkultúrákra jellemző életstílust, a társas kapcsolatokat meghatározó érték- és identitáskategóriákat is figyelembe vevő életstílus-csoportok dominanciáját vizsgáljuk, nem mondhatjuk, hogy a régi felekezeti iskolákat egy típus uralja. Erős és állandó a jelenléte a hitvalló értelmiségi milliőnek, de emellett a többi változatos, sőt néha magasabb arányban jelenik meg.

A szülői vallásosság tanulói megítélés szempontjából történő vizsgálatok mindkét almintára igaz, hogy a vallásos szülők többségben vannak, de ez a többség a régi iskolákban elsősorban, az új iskolákban az apák esetében nem éri el a kétharmadot. Feltűnő viszont a nem vallásos anyák és apák felülreprezentáltsága.

A szülők vallási közösségbe való beágyazottsága szempontjából is észlelhető eltérés a két minta között, a régi iskolákban a szülők több, mint felének vallásos emberekből áll a baráti köre és kisközösségi körben is gyakorolja vallását, az újakban ezzel az strukturális erőforrással csak kevesebb mint egyharmad rendelkezik. A tanulók baráti körének összetétele az új iskolák esetén dominánsan nyitott struktúrájú, viszont kisközösségi aktivitásuk nem mutat nagy eltérést.

A családi szubkultúra jelentős identitásképző eleme az érintett családokban a vallás vagy politikai üldözés elszívása, a régi iskolákba járók többen, majd minden másodikban őriznek ilyen családi emléket.

A továbbtanulás

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy van-e különbség a megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult felekezeti iskolák tanulóinak felsőfokú továbbtanulási szándéka és iránya között. A felekezeti és nem felekezeti gimnazisták továbbtanulási terveinek összehasonlításakor korábbi eredményeink azt mutatták, hogy a felekezeti iskolák tanulói mind a továbbtanulás tervezésekor, mind irányának megválasztásakor valamivel ambiciózusabbnak bizonyultak a nem felekezeti iskolába járó társaiknál, s ez a különbség túlmutatott a felekezeti és a nem felekezeti középiskolások kulturális tőkével való ellátottságának különbségein (Pusztai 2001).

A régi és az új felekezeti iskolás almintában a felsőfokon továbbtanulni szándékozók aránya teljesen megegyezik. A különbségek a megcélzott felsőfokú intézmény típusa szerinti elemzéskor bukkantak fel, ugyanis a régen is működő iskolák tanulói lényegesen többen választották az egyetemi szintet. Az új iskolák diákjai is többen készülnek egyetemre mint főiskolára, de a várhatónál mégis többen választják a főiskolát, ami néhány kivételtől eltekintve alacsonyabb presztízsű felsőfokú intézménytípusnak számít.

Pusztai Gabriella Tetten érhető-e a rejtett tanterv? A megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult felekezeti középiskolák összehasonlítása. Iskolakultúra 2002. 12. 39-47

1. táblázat

Az egyetemre és főiskolára készülők aránya a megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult felekezeti középiskolákban

A továbbtanulás iránya	felsőfokú továbbtanulási tervvel rendelkező felekezeti középiskolás tanuló	
	régen működő	újabban indult
főiskola	12,9%	<u>40,1%</u>
egyetem	<u>87,1%</u>	59,9%
N= 1116	280	836

(A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residuals alapján szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szint: $p=0,000$)

Amikor azt látjuk, hogy a régi felekezeti iskolák tanulói a továbbtanulás irányának megválasztásakor jóval ambiciózusabbnak bizonyultak az újakéinál, ahol a megkérdezettek nem egészen 60%-a tervez egyetemi továbbtanulást, feltehető a kérdés, hogy ez a különbség a társadalmi háttér eltérő összetételéből adódik-e. Ezért a továbbiakban az egyes szülői iskolai végzettségi csoportokban megmutatkozó továbbtanulási szándékot vizsgáltuk (2. táblázat).

2. táblázat

Az egyetemre és a főiskolára készülők aránya a folyamatosan működő és az utóbbi évtizedben indult felekezeti iskolák elsőfokon továbbtanulni szándékozó tanulói körében a szülők iskolázottsága szerint

A szülők iskolázottsági háttére	Folyamatosan működő (ns)		Újabban indult ***	
	egyetem	főiskola	egyetem	főiskola
legfeljebb szakmunkásképző	81.3 %	(18.7%)	41.9%	<u>58.1%</u>
érettségizett	85.0 %	15.0 %	58.5%	41.5%
diplomás	89.2%	10.8 %	<u>71.8%</u>	28.2%
N=	241	36	494	316

A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residuals alapján szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szintet a következőképpen jelöltem: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < ,001$.)

A reprodukciós tézissel összhangban a magasan iskolázott szülők gyermekei a régi felekezeti iskolákban is ambiciózusabbak, de az adatok nem csupán a továbbtanulási tervekben megnyilvánuló reprodukcióról, hanem annak kisebb-nagyobb mértékű korrekciójáról, hatásainak kompenzálásáról is tanúskodtak. Különösen feltűnő a régi és az új iskolák eredményeinek eltérése a legfeljebb szakmunkásképzőt végzett szülők gyerekeinek eltérő arányú egyetemi továbbtanulási tervei esetén. Emellett figyelemre méltó, hogy az új felekezeti iskolák diákjai körében a szülői iskolai végzettség csökkenésével jelentősen apad az egyetemi továbbtanulásra törekvők aránya, míg a régi iskolák tanulóinál nem élesek a különbségek.

A hipotézisvizsgálat eredménye szerint az új iskolák adatainál kimutatható a magyarázó változó és a függő változó közötti összefüggés, tehát a szülői iskolázottsági szint meghatározza a

továbbtanulással kapcsolatos elképzeléseket, addig a régi felekezeti gimnazisták körében ez az összefüggés nem igazolható, vagyis a szülői végzettség nem határozza meg a továbbtanulással kapcsolatos döntést. Ugyanezt támasztják alá a cellareziduálisok értékei is.

A pályaválasztás konkrét irányának megválasztása szempontjából is jellegzetes különbségeket mutat a két alminta. A régi iskolák tanulóinak terveiben felülreprezentáltan jelentkeznek az orvosi, gyógyszerész, diplomás ápolónői, műszaki, tudományos kutatói és lelkesítői pályák, addig az újakéban a tanári, jogi, idegenforgalmi, kereskedelmi, vendéglátóipari pályák fordulnak elő gyakrabban. Ezek a pályaválasztási tervek összefüggésbe hozhatók a középiskola-választás kapcsán már kibontakozó értékpreferencia-típusokkal. A régi iskolákban kedvelt pályák azonban nemcsak abban különböznek a másik alminta életcéljaitól, hogy más értékvilág tükröződik bennük, hanem abban is, hogy az államszocialista korszakban működő numerus claususok ezeket kevésbé zárták el a felekezeti iskolások elől, mint például a jogi vagy tanári pályát (Gereben 1995).

Korábbi eredményeink (Pusztai 2002) szerint a felekezeti középiskolások felsőfokú továbbtanulási terveinek a szülői státus különbségei mentén kialakuló determináltságát a társadalmi tőke különböző formái kompenzálják. Az egyes családok illetve tanulók családon kívüli kapcsolataiból származó társadalmi tőkék közül a tanulók zárt intragenerációs kapcsolati struktúráján alapuló, normabiztonságot teremtő szerkezet hatása tűnt a legerőteljesebbnek. Az alábbiakban ellenőrizni kívánjuk, hogy az erős kompenzáló hatással bíró társadalmi tőkeforma a régi és az új iskolákban egyaránt hatékonyan működik-e (3.táblázat).

3. táblázat

Az egyetemre és a főiskolára készülők aránya a folyamatosan működő és az utóbbi évtizedben indult felekezeti iskolák felsőfokon továbbtanulni szándékozó tanulói körében a baráti kör struktúrája szerint

A baráti kör struktúrája	Folyamatosan működő (ns)		Újabban indult ***	
	egyetem	főiskola	egyetem	főiskola
zárt	88,0%	12,0%	<u>67,5%</u>	32,5%
nem zárt	85,0%	15,0%	52,2%	<u>47,8%</u>
N=	244	36	501	335

A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residuals alapján szignifikáns eltéréseket jelölnek. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szintet a következőképpen jelöltem: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.)

A táblázat jól mutatja, hogy az adatok igazolják ugyan a társas struktúra tartalmi és szerkezeti vonásán alapuló társadalmi tőke hatását a továbbtanulási tervekre, de az összefüggés csak az új iskolák tanulói esetén szignifikáns, vagyis ez a tényező a régi iskolák tanulói között nem tesz különbséget. Ugyanezt láthattuk, amikor a társadalmi tőke más mutatóit vontuk be az elemzésbe. Mi ennek az oka? A régi iskolák diákjai tehát egyéni és kapcsolati jellemzőiktől függetlenül, az intézményi kontextusból származó erőforrás hatását hordozzák magukon, amelynek forrásait a diákok és az iskola kapcsolatrendszerét elemző, a köztük levő lelki köldökzsinórt átvilágító elemzés

közelítheti meg. Az ezen alapuló latens hatásrendszer pillérei az iskoláról alkotott kép egyértelműsége, az iskola rejtett tantervének kitapinthatósága, az iskolai és a családi értékrend harmóniája.

A „rejtett tanterv” forrásai

Érdekes szempont, hogy a tanulók milyen eltérően értékelik az iskolai és a családi értékrend harmóniáját a két almintában. Miközben mindkét típusban a hasonlóságot tapasztalók alkotják a többséget, az új iskolák diákjainak majdnem fele szerint legfeljebb egy-két ponton egyezik az iskolai és az otthoni értékrend. Figyelemre méltó, hogy a tanulók milyen pontosan mérik a „rejtett tanterv” e fontos alapelemének érvényesülését.

A felekezeti középiskolások és szülei iskolaválasztási döntéseinek hátterében igen sokféle egyéni kalkuláció mutatható ki. A szülők és a gyerekek számításai e téren jelentős mértékben egybevágnak. A szülők és a gyerekek elképzeléseit egybevetve tíz jellegzetes elvárástípust tudunk megkülönböztetni. Az elvárástípusok változatossága arra hívja fel a figyelmet, hogy a felekezeti iskola a különböző tanulók számára különböző funkciók betöltésére alkalmas. Az iskolával szemben támasztott igények különbözősége mellett közös vonásnak tartjuk azt, hogy a tanulók vagy a direkt vallásos nevelés, az erkölcsi fejlődés reményében, vagy az iskola vallásos jellege alapján elvárható szeretetteljes és biztonságos légkörben bízva érkeznek a felekezeti iskolába.

Az iskoláról alkotott tanulói képnek, a saját elvárásainak valamint e kettő viszonyának fontos szerepe van az iskola latens hatásrendszerében. Az adatok tanúsága szerint a régi és az új felekezeti középiskolák között jellegzetes eltérés tapintható ki e téren is. A régi iskolák diákjai az iskolát határozottan a vallásos emberek nevelésére létrehozott iskolaként értelmezik, az újabb iskolák közönségének percepciójában emellett igen jelentős hangsúlyt kap, hogy a felekezeti iskolákban folyó munka célja inkább a világban érvényesülni képes emberek képzése felé tolódik el.

Az igazi meglepetés azonban az, ahogyan a cél értelmezésével párhuzamosan a saját iskolával kapcsolatos elvárásaikat összefoglalják. A régi iskolák diákjai esetében a tradicionálisabb célértelmezés és tradicionális —de mondhatjuk nyugodtan, hogy posztmateriális— értékorientációval párosul, hiszen a domináns elvárástípusok legjellemzőbb vonása a jó közösség, az erkölcsi és vallási fejlődés valamint a szellemi gazdagság iránti igény. Ez az iskolakép és elvárásrendszer határozottan jelen van az új iskolák diákjai körében is, de emellett lényegesen többen vannak azok, akiket nem vonz a továbbtanulásra való felkészítés és a vallásos fejlődés, hanem inkább a biztonságos körülmények, a nagyobb odafigyelés és az emberséges bánásmód miatt választottak felekezeti iskolát —a családi háttér elemzéséből tudjuk, hogy sok esetben mindez nemcsak lelki hiányérzetükből fakad— miközben az iskola céljait értelmezve lényegesen hangsúlyosabbnak tartják az evilági, érvényesülést, vagy mondjuk úgy, a materialista elemet (Inglehart 1997).

Sajátos szempontot ad az iskola és a család viszonyának megértéséhez annak a kérdéskörnek az elemzése, hogy hogyan viszonyult az egyes almintához tartozó tanulók családja az iskolaválasztáshoz. Mindkét esetben igen erőteljes a szülői támogatás, de a téma iránt közönnnyel viseltető szülők meglepően jelentős aránya tapasztalható az újabb iskolák diákjai körében.

Az iskola rejtett üzeneteire való nyitottsághoz hozzájárulhat az ismeretségi, családi körből származó netalán a több generációra is visszatekintő tapasztalat az iskoláról. A régi iskolák tanulóinak háromnegyede nyilatkozott úgy, hogy a környezetéhez tartozók között volt egyházi iskolás. Az új intézmények diákjainak több mint fele nem rendelkezett ilyen információs csatornákkal.

A régi iskolák tanulói jelentősen többen vélték úgy, hogy a világi iskolában teljesen más világ, szabadság, modernség veszi körül a fiatalokat, míg az új iskolák tanulói nem láttak lényeges különbséget a világi iskolák és saját intézményük között. Ez a tény a vizsgált kérdés kapcsán arra utaló adat, hogy a régi iskolák tanulói jobban érzékelik az iskola belső világának speciális voltát. Ezt támasztják alá a saját diaktársaik és más iskola tanulóinak összevetésére vonatkozó kérdésekre adott válaszok. A régi iskolákba járók háromnegyede szerint a felekezeti iskolába járók, kétharmaduk szerint az ezekben tanítók mások, mint a többi iskolában, de az új iskolák felhasználóinak többsége nem érzékeli ezt. A régi iskolákból nyilatkozók tapasztalata az, hogy a gyerekeknél a másság jele a sajátos értékrend, világlátás, a szolid külső és a jobb közösség, a tanárok esetében is a jellegzetes értékrendet valamint a szakmai igényességet tartják a megkülönböztető vonásnak.

Az iskolai pályafutás alakulásának meghatározó jegye, hogy a tanuló mennyire képes alkalmazkodni az iskolai értékrendhez és viselkedéskódexhez. A nem megfelelő iskolai teljesítmény gyakran éppen annak következménye, hogy a diák reménytelennek látja az alkalmazkodást (Holt). Nem tudjuk, hogy az alkalmazkodás sikertelensége mennyire tudatosul a különböző életkorú tanulóknál, de talán az érettségi előtti években járó középiskolások képesek azzal a kérdéssel szembesülni, hogy újra ezt az iskolát választanák-e. A válaszok megoszlása ebben az ügyben árulkodó. Első ránézésre az tűnik fel, hogy mindkét almintában többségben vannak azok, akik szívesen választanának újra felekezeti iskolát. De talán az új iskolák válaszadói közötti bizonytalanok nagyobb aránya emlékeztet arra amit az iskoláról és az oda járókról alkotott képről megtudtunk, vagyis azt, hogy ők kevésbé érzékelik az iskola speciális jellegét. A szülők elégedettségét tekintve is a régi iskolák előnyét regisztrálhatjuk.

Azt is másképpen érzékeli a két csoport, hogy a felekezeti iskolákba járóknak várhatóan milyen hátránnyal kell szembenézni az életben. Míg a régi iskolák diákjai szerint főként a hétköznapi társas kapcsolatokban való élményszerzés hiánya miatti tapasztalatlanság fog gondot okozni számukra, addig az újabb intézményekbe járók szerint nem várhatók ilyen problémák. S valószínű, hogy ebben igazuk is van, hiszen az újabb iskolák diákjainak magatartását szabályozó kontrollmechanizmus ezen a téren is más normákat rögzít.

Az eddigiek alapján véleményünk szerint elképzelhető, hogy a régi és új iskolák közötti eltérések más elemzésekkel megközelíthetetlen része a „rejtett tanterv” különbözőségének

Pusztai Gabriella Tetten érhető-e a rejtett tanterv? A megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult felekezeti középiskolák összehasonlítása. Iskolakultúra 2002. 12. 39-47

számlájára írható. A „rejtett tanterv” szerteágazó forrásvidékének vizsgálata több ponton erősítette meg a korábbi hipotézisünket.

Összegzés

Elemzésünk során a megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult felekezeti középiskolák között jelentős különbségeket fedeztünk fel. Ezeknek egy része az iskolák társadalmi háttérének eltérései miatt tapasztalható. Amikor kísérletet tettünk arra, hogy a régi és az új iskolák tanulóinak továbbtanulási terveit mint a diák és az iskola közös eredményét összehasonlítsuk, az adatok a régi felekezeti iskolák tanulóinak előnyös helyzetéről árulkodtak. Mivel a teljes mintán igen jó magyarázó erővel rendelkező kontrollváltozók különbözőképpen reagált a két almintára, ezért az elemzés a puhább változók szerepének feltárása felé fordult. A két almintára különbsége az iskolai életvilág tanulói tudatban való tükröződésének minden elemében határozottan megragadható volt. Az ezekből a mozaikokból álló képre úgy tekintettünk, mint a „rejtett tanterv” forrásaira, amelyek, úgy tűnik, elég hatékonyak ahhoz, hogy a tanulás hatékonyságát és az iskolai előmenetelnek az alakulását komolyan befolyásolják.

Felhasznált irodalom

- Coleman, J. S. - Hoffer T. 1987. Public and Private Schools: The Impact of Communities. New York.: Basic Books
- Gereben F 1995. Imádkozzál és dolgozzál. Adalékok a bencés öregdiákok társadalomrajzához. In: Almanach 1993-1994. Budapest-Pannonhalma: Bencés Diákszövetség 54-73.
- Holt, J. 1980 Iskolai kudarcok
- Illich, I. 1971. Deschooling Society. New York: Harper and Row
- Ingelhart, R. 1997. Kultureller Umbruch. Weltwandel in der westlichen Welt. Frankfurt: Campus Verlag
- Kozma T. 1985. Tudásgyár? Budapest: KJK
- Lewin, K. 1975. Csoportdinamika Budapest: KJK
- Mérei F. 1998. Közösségek rejtett hálózata. Budapest: Osiris
- Nagy A. 2001 Kulturális tőke és internethasználat — középiskolás szemmel. Könyv és Nevelés 3. 14-22.
- Portelli, J.P. 1993. Exposing the hidden curriculum .Journal of Curriculum Studies No.4. 343-358.
- Pusztai G. 2001. Oktatási esélyegyenlőség a felekezeti középiskolákban. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság műhelytanulmányok 2.
- Pusztai G. 2002. Felekezeti középiskolások az ezredforduló Magyarországon. PhD értekezés . Kézirat
- Szabó L. T. 1988. A „rejtett tanterv”. Budapest: Magvető
- Szabó L.T. 1993. Minősítés és minőség az iskolában: Alkuk – Szabályok – Viselkedések. Budapest:
- Vincze T. 2000 Apedagógiai programok gyermekképe. In: Brezsnaynszky L. ed. Pedagógiai programok elemzése. Acta Pedagogica Debrecina XCVIII.